

The Application of Servitude Ethics in Enhancing Marital Satisfaction and Family Functionality*

Hassan Serajzadeh¹

1- Assistant Professor, Department of Social Ethics, Institute of Theology and Family Studies, Islamic Sciences and Culture Academy (ISCA), Qom, Iran.
h.serajzadeh@isca.ac.ir

Abstract

Servitude ethics is a branch of ethics that addresses the manner of human connection with God across cognitive, emotional, and behavioral dimensions. It outlines the moral obligations that individuals must observe in their relationship with God. One example of servitude ethics in the cognitive dimension is the development of a positive and accurate perception of God. Individuals who hold such a perception benefit from positive outcomes in their lives. One application and impact of servitude ethics, particularly in fostering a positive perception of God, lies in enhancing marital satisfaction and family functionality. To substantiate this claim, a servitude ethics training program was designed, and its effectiveness in strengthening marital satisfaction and family functionality was assessed. After developing the training curriculum, the program was validated through qualitative research and then evaluated using a quasi-experimental method to measure its impact on the two variables:

*Cite this article: Serajzadeh, H. (2025). The Application of Servitude Ethics in Enhancing Marital Satisfaction and Family Functionality, Journal in Applied Ethics Studies, 1(79), 67-102.
<https://doi.org/10.22081/jf.2025.71420.2027>

■ **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Isfahan, Iran). ***Type of article:** Research Article

■ **Received:**2025/03/18 ■ **Revised:**2025/03/23 ■ **Accepted:**2025/03/25 ■ **Published online:**2025/08/29

marital satisfaction and family functionality. The statistical population consisted of married individuals in the city of Isfahan. Using convenience and voluntary sampling, 25 married participants were randomly assigned to experimental and control groups. The results showed that at the $p < 0.05$ significance level, the mean scores of the experimental group in both marital satisfaction and family functionality were significantly higher than those of the control group. Thus, the findings indicate a significant impact of the servitude ethics training program on the study variables.

Keywords

servitude ethics, positive perception of God, negative perception of God, marital satisfaction, family functionality, married individuals

تطبيق أخلاق العبودية في تعزيز الرضا الزوجي وكفاءة الأسرة*

حسن سراج زاده^١

١- أستاذ مساعد في قسم الأخلاق الاجتماعية، مركز الأخلاق الاجتماعية، مركز دراسات الإلهيات والأسرة، معهد العلوم والثقافة الإسلامية، قم - إيران.

mailto:h.serajzadeh@isca.ac.ir

کاربرد اخلاق بندگی در تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده

ملخص

أخلاق العبودية هي أحد أقسام الأخلاق التي تتناول كيفية علاقة الإنسان بالله في مختلف الأبعاد من المعرفية والعاطفية والسلوكية، وتحدث عن الواجبات والمحظورات الأخلاقية التي يجب على الإنسان مراعاتها في علاقته مع الله. إحدى مصاديق أخلاق العبودية في البعد المعرفي هي التصور والإدراك الإيجابي والصحيح عن الله عز وجل. الأفراد الذين يملكون تصوراً وإدراكاً إيجابياً وصحيحاً عن الله، يتمتعون في حياتهم بآثار إيجابية. أحد التطبيقات والتأثيرات لأخلاق العبودية في مجال التصور والإدراك الإيجابي عن الله هي تعزيز الرضا الزوجي وكفاءة الأسرة. ولإثبات هذا الادعاء، تم تعريف دورة تدريبية حول أخلاق العبودية، وتم قياس نتائجها وتأثيرها على تعزيز الرضا الزوجي وكفاءة الأسرة. لذلك، بعد

***الاستناد إلى هذه المقالة:** سراج زاده، حسن (٢٠٢٥). تطبيق أخلاق العبودية في تعزيز الرضا الزوجي وكفاءة الأسرة. دراسات في الأخلاق التطبيقية، ١ (٧٩)، صص ٦٧-١٠٢.

<https://doi.org/1022081/jf.2025.71420.2027>

□ نوع المقال: بحثي؛ الناشر: مركز الدعوة الإسلامية في حوزة قم (معهد العلوم والثقافة الإسلامية، أصفهان، إيران) © المؤلف.

□ تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٣/١٨ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٣/٢٣ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٣/٢٥ • تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/٠٨/٢٩

إعداد برنامج تدريبي لأخلاق العبودية، تم قياس موثوقية ومصداقية هذا البرنامج باستخدام البحث النوعي، وفيما بعد، تم قياسه باستخدام الطريقة البحثية شبه التجريبية لمتغيرين هما الرضا الزوجي وكفاءة الأسرة. كانت عينة البحث تتكون من المتزوجين في مدينة أصفهان، حيث تم اختيار ٢٥ فرداً متزوجاً بشكل عشوائي من العينات المتاحة والتطوعية، وتوزيعهم على مجموعتين: المجموعة المرجعية والمجموعة التجريبية. أظهرت النتائج أن متوسط درجات المجموعة التجريبية في متغيري رضا الزواج وفعالية الأسرة كان أعلى بشكل ملحوظ من متوسط درجات المجموعة المرجعية عند مستوى دلالة $p < 0.05$ ؛ لذلك، تشير النتائج إلى تأثير ملحوظ لبرنامج تعليم أخلاق العبودية على متغيرات البحث.

الكلمات الرئيسية

أخلاق العبودية، التصور الإيجابي عن الله، التصور السلبي عن الله، الرضا الزوجي، كفاءة الأسرة، الأفراد المتزوجون.

کاربرد اخلاق بندگی در تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده*

حسن سراجزاده^۱

۱- استادیار گروه اخلاق اجتماعی، پژوهشکده الهیات و خانواده، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

h.serajzadeh@isca.ac.ir

چکیده

اخلاق بندگی یکی از اقسام اخلاق است که به نحوه ارتباط انسان با خدا در ابعاد مختلف شناختی، عاطفی و رفتاری می پردازد و از بایدها و نبایدهای اخلاقی که یک انسان لازم است در رابطه اش با خدا مراعات کند، سخن می گوید. یکی از مصادیق اخلاق بندگی در بُعد شناختی، تصور و ادراک مثبت و درست از خداوند است. افرادی که از خداوند، تصور و ادراک مثبت و درستی داشته باشند، در زندگی خود از آثار مثبتی بهره مند می شوند. یکی از کاربردها و تأثیرات اخلاق بندگی در زمینه تصور و ادراک مثبت از خداوند، تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده است که برای اثبات این ادعا، دوره آموزشی اخلاق بندگی تعریف شد و اثربخشی آن بر تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده سنجش

* **الاستناد به این مقاله:** سراجزاده، حسن (۱۴۰۴). کاربرد اخلاق بندگی در تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده.

مطالعات اخلاق کاربردی، ۱ (۷۹)، صص ۶۷-۱۰۲.

<https://doi.org/1022081/jf.2025.71420.2027>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمی قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اصفهان، ایران) © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸ □ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۱/۰۳ □ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۰۵ □ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۶/۰۷

گردید. بدین منظور، پس از تدوین برنامه آموزش اخلاق بندگی، با استفاده از تحقیق کیفی، این برنامه اعتباریابی شد و بعد از آن، با روش تحقیق نیمه آزمایشی برای دو متغیر رضامندی زناشویی و کارآمدی خانواده سنجیده شد. جامعه آماری، افراد متأهل شهر اصفهان بودند که با استفاده از روش نمونه گیری در دسترس و داوطلبانه، ۲۵ نفر از افراد متأهل به صورت تصادفی در دو گروه کنترل و آزمایش قرار گرفتند. نتایج نشان داد در سطح $p < 0/05$ میانگین نمرات گروه آزمایش در دو متغیر رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده از میانگین نمرات گروه کنترل به طور معناداری بیشتر بوده است؛ بنابراین، نتایج نشان از تأثیر معنادار برنامه آموزش اخلاق بندگی بر متغیرهای پژوهش دارد.

کلیدواژه‌ها

اخلاق بندگی، تصور مثبت از خدا، تصور منفی از خدا، رضایت زناشویی، کارآمدی خانواده، افراد متأهل.

مقدمه

در اخلاق معمولاً از هفت مفهوم اخلاقی «باید و نباید»، «خوب و بد»، «درست و نادرست» و «وظیفه» استفاده می‌شود (فرانکنا، ۱۳۸۳، ص ۱۴؛ ملکیان، ۱۳۸۵، ص ۱۴) که همه این مفاهیم را می‌توان زیر دو مفهوم «باید و نباید» برد و از این دو، به منزله مفاهیمی که بیانگر تکالیف اخلاقی هستند، یاد کرد. از سوی دیگر، اخلاق در یک تقسیم‌بندی، شامل سه نوع اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق بندگی (الهی) می‌شود (مصباح یزدی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۵).

اخلاق فردی، به تکالیف اخلاقی و «باید و نباید» انسان در ارتباط با «خود» می‌پردازد. اخلاق اجتماعی به تکالیف اخلاقی و «باید و نباید» انسان در برابر «دیگران» اشاره دارد، و اخلاق بندگی از تکالیف اخلاقی انسان در ارتباط با «خداوند» سخن می‌گوید و درباره بایدها و نبایدهایی که تنظیم‌کننده رابطه بنده با خداست و هر فرد در ارتباط با «خدا» شایسته است رعایت کند، بحث و گفت‌وگو می‌کند (وحدتی شیرازی و وحدتی شیرازی، ۱۳۹۲).

از آنجا که وجود انسان دارای سه بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری است، تکالیف اخلاقی و بایدها و نبایدهای انسان در ارتباط با خدا نیز بر سه قسم است؛ زیرا انسان، گاهی به لحاظ «بعد شناختی» خود، تکالیف اخلاقی و بایدها و نبایدهایی را در ارتباط با خدا دارد، مانند اینکه هر انسانی به لحاظ اخلاقی «باید» در افعال و صفات خدا «تفکر و تدبر» کند یا خدا را حاضر و ناظر بر افکار و اعمال خود بداند.

«نباید» به خدا «غفلت» داشته باشد. گاهی انسان به لحاظ «بعد عاطفی» خود، تکالیف اخلاقی و بایدها و نبایدهایی را در ارتباط با خدا دارد، مانند اینکه انسان «باید» به خدا «امید» داشته باشد یا «نباید» از خدا «ناامید» باشد. گاهی هم انسان به لحاظ «بعد رفتاری» خود، تکالیف اخلاقی و بایدها و نبایدهایی در ارتباط با خدا دارد، مانند اینکه انسان «باید» خدا را «عبادت» کند و «نباید» «معصیت» خدا را انجام دهد.

بر این اساس، می‌توان اخلاق بندگی را دارای سه بُعد دانست؛ اخلاق بندگی در بُعد شناختی، اخلاق بندگی در بُعد عاطفی و اخلاق بندگی در بُعد رفتاری. آنچه در این پژوهش، محور بحث است، اخلاق بندگی در بُعد شناختی است. در این بُعد، لازم است انسان، وظایف مختلفی را به لحاظ اخلاقی در ارتباط با خدا مراعات کند.

یکی از این وظایف اخلاقی، داشتن تصور یا باور درست درباره خداوند است. به سخن دیگر، انسان به لحاظ بُعد شناختی‌اش، در ارتباط با خدا، اخلاقاً هم «باید» تصور و باور مثبت و درستی درباره خدا داشته باشد و هم «نباید» تصور و باور منفی و نادرست از خدا در ذهن خود داشته باشد؛ بنابراین، مراد ما از اخلاق بندگی، یکی از مصادیق اخلاق بندگی در بُعد شناختی انسان یعنی لزوم تصور و باور مثبت و درست درباره خداوند (خدای واقعی) و دوری از تصور و باور منفی و نادرست درباره خداوند (خدای ساختگی) است.^۱

روشن است که تصور و باور مثبت و درست، و در مقابل، تصور و باور منفی و نادرست درباره خدا، می‌تواند آثار مثبت یا منفی در روابط همسران و کارآمدی خانواده بر جای بگذارد. کاربردها و تأثیراتی که آموزش‌های اخلاق بندگی، به‌ویژه در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خداوند، بر رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده دارد، با بررسی تعدادی از زنان و مردان متأهل شهر اصفهان سنجیده شد و نتایج آن در این پژوهش منعکس شده است. در ادامه، پس از بیان مقدماتی، توضیحات این بررسی آمده است.

افراد ممکن است باور ذهنی، تصور و ادراک مثبت یا منفی درباره خداوند داشته باشند؛ برای مثال، گورسوچ (۱۹۹۹) معتقد است هرکسی ممکن است باورهای زیر را درباره

۱. بحث از تصور و ادراک و باور مثبت و منفی درباره خداوند (خدای واقعی و خدای ساختگی) و ارتباط آن با رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده که محور این پژوهش است، از مباحث میان‌رشته‌ای است که با حوزه‌های اخلاق، عقاید و روان‌شناسی ارتباط دارد و حتی در برخی از موارد، با این حوزه‌ها مرزهای مشترکی دارد. در این تحقیق، این بحث، بیشتر به لحاظ بُعد اخلاق بندگی که به «بایدها و نبایدها» در ارتباط با خدا می‌پردازد، توجه شده است (درباره خدا باید تصور و باور مثبت و صحیحی داشت. نباید تصور و باور منفی و غلطی از خدا داشت) و به موضوع «هست‌و نیست‌ها» در ارتباط با خدا که در عقاید درباره آن گفت‌وگو می‌شود، توجه نشده است (خدا هست. خدا دارای شریک نیست).

خداوند داشته باشد: خداوند نیک‌خواه، خداوند نامربوط، خداوند لایتناهی، خداوند تنبیه‌گر، خداوند دست‌نیافتنی و خداوند ارزشمند. همچنین، عده‌ای مطابق با ادبیات اسلامی معتقدند افراد ممکن است چهار نوع ادراک یا باور درباره خداوند داشته باشند: ادراک خدای مهربان و بخشنده، ادراک خدای درمانده، ادراک خدای بی‌خیال و ادراک خدای مجازاتگر. کسانی که به خدای مهربان باور دارند، خداوند را موجودی مقتدر مهربان، بخشنده و توبه‌پذیر می‌دانند.^۱

کسانی که خدا را درمانده ادراک می‌کنند، او را موجودی منفعل می‌دانند که قادر بر حل مشکلات و روابط آشفته آنها نیست.^۲ کسانی که خدای بی‌خیال را درک می‌کنند^۳، تصور می‌کنند خداوند دنیا را آفریده و کاری به کار آنها ندارد و آنها را به حال خود رها کرده است. کسانی که خدا را مجازاتگر تصور می‌کنند^۴، او را موجودی مجازاتگر، منتقم و خشمگین تصور می‌کنند که منتظر است آنها کاری انجام دهند تا عذابشان کند (شناگویی زاده، ۱۴۰۳، ص ۲۲۱).

مبتنی بر دیدگاه دل‌بستگی، انسان برای تأمین نیازهای روانی، عاطفی و هیجانی خویش از دوران کودکی، مراقب اولیه خویش [مانند والدین] را پی‌جویی می‌کند (Sutton, 2019).

هر نوع دل‌بستگی به شیء در دوران کودکی، مبتنی بر دیدگاه روابط شیء، می‌تواند در دوران بزرگسالی روابط هیجانی فرد را با اطرافیان نزدیکش مانند همسر و فرزندان تحت تأثیر قرار دهد (Scharff & Varela, 2005, p. 141). رابطه انسان با خداوند نیز از این رابطه جدا نیست و از این‌رو، دل‌بستگی به خداوند به نحوه روابط عاطفی با خداوند که متأثر از ادراک از خداوند است، برمی‌گردد (Parenteau et al., 2019).

۱. «وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ» (حجرات، ۱۲).

۲. «وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ فَإِنِّي الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا» (اسراء، ۹۸-۹۹).

۳. «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (مؤمنون، ۱۱۵).

۴. «وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ» (مانده، ۹۵).

در دیدگاه سیستمی، مثلث‌سازی معنوی، مفهومی است که با ارتباط با خداوند و ادراک او تلفیق شده است؛ هرچند مثلث‌سازی در خانواده به‌منظور کاهش اضطراب، به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه، به وجود می‌آید و آسیب‌زاست (Rabstejnek, 2012, p. 4)، به‌نحوی که مثلاً زوجها به‌جای آنکه روابط تعارض‌آمیز بین خود را اصلاح کنند، تعارضات دوتایی خود را به فرد دیگری منتقل می‌کنند و با این کار، تعارضات آن‌ها نه‌تنها رفع نمی‌شود بلکه پایدارتر خواهد شد.

مثلث‌سازی معنوی، فرایندی پویاست؛ به این معنی که در روابط دوتایی، معنویت به‌عنوان شیء سوم در روابط بین فردی نقش ایفا می‌کند و نه‌تنها آسیب‌زا نیست، بلکه کارآمد و رفع‌کننده تعارضات در روابط است؛ زیرا معنویت می‌تواند در روابط زوجها به‌عنوان شیء کمک‌کننده و سازنده، نقش ایفا کند؛ به‌نحوی که زوجها با برقراری ارتباط با معنویت، اضطراب خود را کاهش دهند (Bulut, 2020).

برای مثال، برخی از خانواده‌درمانگران، آموزش‌ها درباره خداوند و ایمان به او را با خانواده‌درمانی ب‌وثن تلفیق می‌کنند؛ زیرا معتقدند انسان می‌تواند سطوحی از تمایز یافتگی را با خداوند به‌عنوان موجودی که در رابطه درک می‌شود، تجربه کند و از آن برای رفع تعارض‌های زناشویی و خانوادگی در فرایند مثلث‌زدایی استفاده کند (Bulut, 2020; Khodayarifard & Fatemi, 2013; Khakpour et al., 2018).

برخی دیگر از پژوهشگران معتقدند در فرایند مثلث‌سازی در نظام خانواده، چهار الگوی مداخله‌ای ساختاریافته شامل مداخله مبتنی بر الگوی انسان-خود، مداخله مبتنی بر الگوی انسان-دیگری، مداخله مبتنی بر الگوی انسان-خدا و الگوی خدا-انسان-خدا شکل می‌گیرد و در نهایت، در قالب الگوی خدا-ما-خدا برای خانواده تعریف می‌شود. در این الگو تلاش می‌شود اعضای خانواده، الگوی رفتار خود را ابتدا با خدا تنظیم کنند و سپس، با دیگران تعامل برقرار کنند. این تعامل، در نهایت دوباره به خدا برمی‌گردد (جان‌بزرگی و دیگران، ۱۴۰۲، ص ۳).

درخصوص نحوه ادراک خداوند و آسیب‌های روان‌شناختی، پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است. یافته‌های این پژوهش‌ها نشان می‌دهد باور ذهنی منفی درباره خداوند و ارتباط منفی با خداوند باعث آسیب روان‌شناختی خواهد شد؛ به نحوی که چگونگی ادراک خداوند یک مدل کارکردی روانی است که شخص خداوند را در آن قالب تصور می‌کند و نوع ارتباط او با خداوند بر کیفیت دیگر روابط مهم زندگی فرد تأثیر می‌گذارد (قنبری هاشم‌آبادی و دیگران، ۱۳۹۱؛ حدادی کوهسار و غباری بناب، ۱۳۹۰). همچنین، نصیرزاده و رسول‌زاده طباطبایی (۱۳۸۶) نتیجه گرفتند که ادراک خدای تنبیه‌گر با افسردگی و تنیدگی و اضطراب، رابطه مثبت معناداری دارد.

در ادبیات دینی نیز رابطه بین ارتباط با خداوند با روابط اجتماعی در تبیین این روایت آمده است: «هرکس رابطه خود و خداوند را اصلاح کند، خداوند رابطه او و مردم (دیگران) را اصلاح می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰: ص ۱۸).

از این روایت فهمیده می‌شود که اگر فرد ادراک مناسبی از خداوند داشته باشد و مبتنی بر آن رابطه بین خود و خدا را اصلاح کند (یعنی خداوند را بخشنده و مهربان تصور کند و با او ارتباط صمیمانه برقرار کند)، رابطه بین او و مردم نیز اصلاح خواهد شد و خداوند رابطه او و دیگران را اصلاح می‌کند. پیامد اصلاح ارتباط انسان با مردم، سازگاری و هم‌خوانی با آنان است؛ یعنی تعارضات، اختلافات و آشفتگی‌های بین او و اعضای خانواده کمتر خواهد شد.

دو متغیری که می‌تواند روابط بین فردی زوجها را ارزیابی کند، رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده است. رضایت زناشویی، احساس رضامندی زوجها از توافق و تفاهم در حیطه‌های مختلف زندگی زناشویی است و اگر زوجها احساس رضایت کنند، می‌توان انتظار داشت ازدواج آنان موفق و سازگار باشد (ثناگویی‌زاده، ۱۴۰۰).

پژوهشگران حیطه رضایت زناشویی معتقدند عوامل درونی و بیرونی نظام زناشویی در تحقق رضایت تأثیر گذارند. از نظر آن‌ها، عواملی نظیر شاخص‌های غنی‌سازی ارتباط، نسبت به عوامل دیگر، تأثیر گذاری بیشتری بر رضایت دارند (نیلفروشان و دیگران، ۱۳۹۳).

ص ۸۷). کارآمدی خانواده نیز به روابط کارآمد خانواده در حیطه‌های روابط بین فردی از سه جنبهٔ بینشی، حقوقی و اخلاقی اشاره دارد (صفورایی و دیگران، ۱۳۹۴).
با توجه به مطالب پیشین، سؤال اصلی پژوهش این است که اخلاق بندگی (در زمینهٔ تصور، ادراک و باور مثبت و درست دربارهٔ خدا) چه کاربرد و تأثیری می‌تواند در تقویت روابط همسران براساس دو متغیر رضامندی زناشویی و کارآمدی خانواده داشته باشد؟ بر همین اساس، فرضیهٔ پژوهش حاضر این است که آموزش‌های مرتبط با اخلاق بندگی بر رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده تأثیر معناداری دارند و آن را تقویت می‌کنند.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع ترکیبی^۱ کیفی-کمی است. در پژوهش کیفی، از روش تحلیل مضمون^۲ و در روش کمی، از روش نیمه‌تجربی با طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شد. استخراج داده‌های کیفی در دو زمینه انجام گرفت: یکی داده‌های مستخرج از مصاحبه‌ها و دیگری داده‌های متون. برای به‌دست آوردن داده‌ها از مصاحبه‌ها، این داده‌ها از طریق مصاحبه با زوج‌ها و متخصصان فراهم شد. برای مصاحبه با زوج‌ها، نخست باید این زوج‌ها شناسایی و انتخاب می‌شدند و سپس، غربالگری صورت می‌گرفت؛ از این رو، از میان زوج‌های شهر اصفهان صد نفر (پنجاه زوج) به‌عنوان حجم نمونه و به‌شکل هدفمند انتخاب شدند؛ با این معیار خوداظهاری که از ازدواج آن‌ها ده سال بیشتر نگذشته باشد، اختلال خلقی و اعتیاد نداشته باشند، در آستانهٔ طلاق نباشند و میانگین سن آن‌ها ۲۵ تا ۴۰ باشد.

این افراد به‌شیوهٔ جمع‌آوری میدانی اطلاعات، به دو پرسش‌نامهٔ مقیاس سنجش دین‌داری خدایاری فرد و همکاران، و مقیاس رضامندی زناشویی جدیری و جان‌بزرگی

1. Mixed Method.

2. Thematic Analysis.

پاسخ دادند. از میان این صد نفر، پانزده نفر از همسرانی که «نمره بالایی» در کارآمدی و نگرش مذهبی داشتند و در چارک بالا قرار گرفته بودند و پانزده نفر از همسرانی که «نمره پایینی» در کارآمدی و نگرش مذهبی داشتند و در چارک پایین قرار می‌گرفتند، جدا و غربالگری شدند.

پس از غربالگری، با سی نفر از همسران (پانزده نفر با نمره بالا و پانزده نفر با نمره پایین) مصاحبه شد. نتایج این مصاحبه به‌روش تحلیل مضمون بررسی شد. برای مصاحبه با متخصصان نیز با دوازده نفر از متخصصان در پنج گرایش اعتقادی، اخلاقی، حقوقی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی مصاحبه شد. نتایج مصاحبه به‌روش تحلیل مضمون، در ساختاری مشخص تحلیل شد. در تحلیل مصاحبه با همسران مشخص شد برخی از آنان به‌علت مشکلات ناشی از بیماری یا مسائل اقتصادی و اینکه از ناحیه خدا، پاسخ‌های مثبت و مورد انتظار در دعا‌های خویش را دریافت نکرده بودند، درباره خداوند تصورات منفی یا نادرستی داشتند.

این مسئله نشان‌دهنده ساختگی بودن خدا در ذهن ایشان و نداشتن تصور درست از خدای واقعی بود و همین امر، در زندگی و روابط همسری‌شان مشکلاتی ایجاد کرده بود. این تصورات منفی و نادرست از خدا عمدتاً شامل این موارد بود: (۱) خدای نامهربان؛ (۲) خدای بی‌توجه به بنده که دعای بنده را اجابت نمی‌کند؛ (۳) خدایی که مؤثر و مدبّر نیست. برخی از همسران نیز اطلاعات ناقصی از خدای واقعی داشتند. با توجه به نتایجی که از مصاحبه با همسران و متخصصان به دست آمد، به سراغ متون اسلامی رفتیم و با مقایسه نتایج مصاحبه‌ها و متون، محتوای بسته آموزشی را تدوین کردیم.

در پایان، برنامه آموزشی در ده جلسه، طراحی و اجرا شد که محتوای آن در جدول ۱ آمده است. محتوای این جلسات، بر سه محور تنظیم شد: محور نخست، آسیب‌شناسی اخلاق بندگی با کشف و اصلاح تصور منفی یا نادرست از خدا و تبیین کاربرد منفی آن در روابط همسران و زندگی (نفی خدای ساختگی). محور دوم، تبیین اخلاق بندگی با ایجاد تصور مثبت و درست از خدای واقعی در میان همسران و تبیین کاربردهای آن در

تحکیم روابط همسران. محور سوم، ارائه راهکار برای تقویت اخلاق بندگی در میان همسران و استوارسازی تصور مثبت و درست از خدای واقعی.

اعتبارسنجی بسته آموزشی نیز به دو روش صورت گرفت: در روش نخست، بسته جلسات آموزشی که شامل اهداف، برنامه محتوای جلسات، شکل اجرا، تکالیف، تمرین‌ها و ارزیابی بود، در اختیار ده نفر از متخصصان حوزه خانواده با گرایش‌های مختلف کلامی، اخلاقی، مشاوره و روان‌شناسی قرار گرفت.

آنان بسته آموزشی یادشده را تأیید کردند. ضرایب CVI^۱ و CVR^۲ برای روایی محتوای این بسته به ترتیب ۹۸ درصد و ۸۳ درصد بود که حاکی از تأیید بسته از نظر متخصصان بود. ایشان پیشنهادهایی نیز داشتند که اعمال شد؛ برای نمونه، آن‌ها درباره ترتیب جلسات، تقویت و توسعه تکالیف و تمرین‌ها، تأکید بیشتر بر نقش حضور خداوند و جهت‌گیری الهی در زندگی، نکاتی را متذکر شدند. در روش دوم، بسته آموزشی با روش نیمه آزمایشی اجرا و اثربخشی بسته تحلیل و بررسی شد. شواهد اجرای بسته روی گروه آزمایش نشان داد این بسته در رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده تأثیر معناداری داشته است.

جامعه آماری، افراد متأهل شهر اصفهان بودند؛ با فراخوانی که به مراکز آموزشی و مشاوره داده شد، ۳۵ نفر برای شرکت در جلسات اعلام آمادگی کردند و در جلسه توجیهی حاضر شدند.

در این جلسه، معیارهای ورود به پژوهش (شامل گذشت دو سال از زندگی زناشویی، سن بین ۲۵ تا ۵۵) و معیارهای خروج (شامل داشتن اختلالات خلقی، شخصیتی، متارکه و تصمیم بر طلاق، خشونت و خیانت)، از طریق فرم خود گزارش دهی بررسی شد. از میان آن‌ها ۲۵ نفر توانستند با توجه به معیارهای پژوهش در برنامه پژوهشی شرکت کنند. طی پژوهش، اصول اخلاقی شامل حضور کاملاً اختیاری شرکت‌کنندگان و رعایت اصل

1. Content validity index.

2. Content validity ration.

محرمانه بودن اطلاعات آنان، رعایت شد و در خصوص مکان و زمان جلسات با شرکت کنندگان توافق شد.

شرکت کنندگان در پژوهش، به طور تصادفی در دو دسته قرار گرفتند: گروه آزمایش و گروه کنترل. گروه آزمایش با سیزده نفر و گروه کنترل با دوازده نفر تشکیل شد. سپس، از افراد خواسته شد تا هنگامی که پس از آزمون از آنان گرفته می شود، در هیچ برنامه آموزشی یا مشاوره ای شرکت نکنند.

ابزارهای پژوهش شامل پرسش نامه رضایت زناشویی جدیری و جان بزرگی (۱۳۸۸) و پرسش نامه کارآمدی خانواده صفورایی (۱۳۸۸) بود که در ادامه درباره هریک توضیحاتی ارائه می شود:

پرسش نامه رضامندی زناشویی جدیری و جان بزرگی (۱۳۸۸)؛ این مقیاس دارای پنجاه پرسش و ده مؤلفه است و میزان رضایت از زندگی زناشویی را با توجه به عوامل ده گانه رضایت زناشویی اسلامی می سنجد.

مؤلفه های این پرسش نامه که از طریق تحلیل متون دینی در حوزه قرآن کریم و روایات ائمه معصومین علیهم السلام به دست آمده، شامل ده بُعد ارتباط کلامی، پایبندی مذهبی زوجین، حل تعارض، مدیریت مالی، روابط جنسی، فعالیت های اوقات فراغت، مسائل شخصیتی، فرزندان و فرزندپروری، نقش زن و شوهری و صلۀ ارحام می باشد که هریک از این مؤلفه ها، پنج پرسش دارد. برای هریک از پرسش های این پرسش نامه پنج گزینه به صورت هرگز (۴)، به ندرت (۳)، گاهی اوقات (۲)، اغلب (۱) و همیشه (۰) در نظر گرفته شده است و نمره بیشتر نشانه رضامندی زناشویی بیشتر است.

برای برآورد اعتبار پرسش نامه، محقق از طریق ضریب دونیمه سازی گاتمن (۰/۸۱۵) و ضریب همسانی درونی (آلفای کرونباخ ۰/۸۵) اقدام کرده است که نتایج نشان می دهد پرسش نامه از اعتبار نسبتاً زیادی برخوردار است؛ همچنین، از دو روش روایی محتوایی و روایی وابسته به ملاک از نوع هم زمان استفاده شد که نتایج نشان می دهد پرسش نامه روایی زیادی دارد.

پرسش‌نامهٔ سنجش کارآمدی خانواده صفورایی (۱۳۸۸) (S.FEQI)؛ این پرسش‌نامه دارای ۷۹ پرسش و سه زیرمقیاس و شاخص بینشی، اخلاقی و حقوقی است. شیوهٔ نمره‌گذاری پرسش‌نامه براساس طیف چهاردرجه‌ای لیکرت، بسیار زیاد (۴)، زیاد (۳)، کم (۲) و بسیار کم (۱) می‌باشد.

برای به‌دست آوردن امتیاز کلی پرسش‌نامه، کل عبارات پرسش‌نامه را باید با هم جمع کرد که هرچه امتیاز بیشتر باشد، میزان کارآمدی خانواده بیشتر است. برای به‌دست آوردن میزان اعتبار پرسش‌نامه، از روش ضریب هم‌سانی درونی (آلفای کرونباخ) و روش دونیمه‌کردن استفاده شد. ضریب هم‌سانی درونی سؤال‌ها برای کل پرسش‌نامه ۰/۸۹ و ضرایب اسپیرمن براون و گاتمن ۰/۸۳ می‌باشد.

برای سنجش میزان روایی پرسش‌نامه، از سه روش روایی محتوایی، تفکیکی و سازه استفاده شد که میانگین نمرهٔ کل آزمون ۸۶ بود. نتایج ارزیابی نشان داد این پرسش‌نامه از روایی و اعتبار مطلوب برخوردار است.

جدول ۱: برنامهٔ جلسات آموزشی کاربرد اخلاق بندگی در تقویت رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده

ردیف	اهداف جلسات	محتوای جلسات	تمرینات
۱	آشنایی با مفاهیم مرتبط با اخلاق بندگی و تصور و باور مثبت و درست دربارهٔ خدا	تعریف اخلاق بندگی و تصور و باور به خدا، تبیین ضرورت تصور و ادراک درست دربارهٔ خدا و ارتباط آن با روابط همسران، ارزیابی تصورات و باورهای زوج‌ها	خوداظهاری هریک از زوج‌ها درخصوص بیان تجربهٔ زیسته خود از ارتباط بین تصورات و باورها دربارهٔ خدا با روابط بین فردی
		تفاوت خدای ساختگی (تصور و باور منفی و نادرست دربارهٔ خدا) و خدای واقعی (تصور مثبت و	مرور تمرینات جلسهٔ قبل، تمرین حذف خدای ساختگی و تبدیل آن به خدای
		آسیب‌شناسی اخلاق بندگی در زمینه تصور و باور دربارهٔ خدا (آشنایی با دو مفهوم خدای ساختگی و خدای واقعی، و کشف و	ساختگی (تصور و باور منفی و نادرست دربارهٔ خدا) و خدای واقعی (تصور مثبت و
		تفاوت خدای	مرور تمرینات جلسهٔ قبل، تمرین حذف خدای ساختگی و تبدیل آن به خدای
۲	آشنایی با دو مفهوم خدای ساختگی و خدای واقعی، و کشف و	ساختگی (تصور و باور منفی و نادرست دربارهٔ خدا) و خدای واقعی (تصور مثبت و	ساختگی (تصور و باور منفی و نادرست دربارهٔ خدا) و خدای واقعی (تصور مثبت و
		تفاوت خدای	مرور تمرینات جلسهٔ قبل، تمرین حذف خدای ساختگی و تبدیل آن به خدای
		تفاوت خدای	مرور تمرینات جلسهٔ قبل، تمرین حذف خدای ساختگی و تبدیل آن به خدای
		تفاوت خدای	مرور تمرینات جلسهٔ قبل، تمرین حذف خدای ساختگی و تبدیل آن به خدای

ردیف	اهداف جلسات	محتوای جلسات	تمرینات
	حذف خدای ساختگی (کشف و حذف تصور و باور منفی و نادرست درباره خدا)	درست درباره خدا، بیان کاربردها و تأثیرات منفی خدای ساختگی در روابط همسران، بیان نمونه‌هایی از خدای ساختگی، کشف تصورات منفی از خداوند و اصلاح نگرشی آن مانند توضیح دلیل حکیمانه بودن بیماری‌ها و تأخیر در اجابت دعا، حذف تصورات منفی و تبدیل آن‌ها به تصورات مثبت از خداوند	واقعی، حذف تصورات منفی از خداوند و تبدیل آن به تصورات مثبت از خداوند
۳	تبیین اخلاق بندگی در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خدای هستی‌بخش و تبیین کاربردهای آن در تحکیم روابط همسران و کارآمدی خانواده	درست درباره خدا از طریق شناخت خدای هستی‌بخش، تشریح کاربرد و تأثیر تصور و باور درباره خدای هستی‌بخش بر تحکیم روابط همسران	مرور تمرینات جلسه قبل، بیان تجربه زیسته تصور مثبت از خداوند و تأثیر آن بر روابط بین‌فردی با همسر
۴	تبیین اخلاق بندگی در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خدای رب‌العالمین و تبیین کاربردهای آن در تحکیم روابط همسران و کارآمدی خانواده	ایجاد تصور و باور مثبت و درست درباره خدا از طریق شناخت ربوبیت خداوند و بیان کاربرد آن در تحکیم روابط همسران، بررسی نقش اختیار انسان، قوانین ثابت و نظام سبب و مسببی جهان و عوامل رشد آفرین انسان در زندگی	مرور تمرینات جلسه قبل، تجربه ربوبیت خداوند در زندگی، بیان بخشی از امدادهای غیبی خداوند در زندگی به منزله مصادیق ربوبیت خدا و مؤثر بودن در زندگی

ردیف	اهداف جلسات	محتوای جلسات	تمرینات
۵	تبیین اخلاق بندگی در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خدای ولی و تبیین کاربردهای آن در تحکیم روابط همسران و کارآمدی خانواده	ایجاد تصور و باور مثبت و درست درباره خدا از طریق شناخت ولایت خداوند و بیان کاربرد آن در تحکیم روابط همسران، بیان اقسام ولایت خداوند، شواهد تجربی برای تأثیرگذاری برنامه‌های الهی	مرور تمرینات جلسه قبل، تکمیل برنامه زندگی مطابق با برنامه‌های خداوند و تمرین براساس یک نمونه از مدیریت الهی در زمینه مدیریت خانواده مطابق با آیه ۳۴ سوره نساء
۶	تبیین اخلاق بندگی در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خدای یکتا و تبیین کاربردهای آن در تحکیم روابط همسران و کارآمدی خانواده	ایجاد تصور و باور مثبت و درست درباره خدا از طریق شناخت یگانگی خدا و آشنایی با کاربردهای توحید فعلی و افعالی در تحکیم روابط همسران	مرور تمرینات جلسه قبل، بیان تجربه زیسته خود در زمینه زندگی موحدانه
۷	آموزش کاربردها و تأثیرات مثبت اخلاق بندگی بر تحکیم روابط و رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده از دیدگاه متون اسلامی (تبیین کاربرد تصور و باور مثبت و درست درباره خدای واقعی در تحکیم روابط همسران، به‌طور کلی و اعم از تصور و باور مثبت و درست درباره خدای هستی‌بخش، رب، ولی و یکتا	آموزش کاربرد اخلاق بندگی در: ۱) گسترش اخلاق میان همسران، ۲) رعایت حقوق یکدیگر، ۳) آرامش‌بخشی به زوجین در هنگام بروز مشکلات همسر و ناکامی‌های زندگی، ۴) ایجاد همدلی و دوری از کینه و دشمنی، ۵) انسجام‌بخشی به شخصیت و رفتار همسران، ۶) تکامل شخصیت و رشد انسانی زوجین، ۷) حیات طیبه	مرور تمرینات جلسه قبل، بیان تجربه زیسته درخصوص تصور و باور مثبت و درست درباره خدا در روابط چندگانه با همسر

ردیف	اهداف جلسات	محتوای جلسات	تمرینات
۸	آموزش کاربردها و تأثیرات مثبت اخلاق بندگی بر تحکیم روابط و رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده از دیدگاه متخصصان مصاحبه‌شونده	آموزش کاربرد اخلاق بندگی در: ۱) تقویت روابط همسران، ۲) کاهش مشکلات همسران، ۳) کاهش و رفع تعارضات زناشویی	مرور تمرینات جلسه قبل، تکمیل کاربرگ نقش و کاربرد اخلاق بندگی در تقویت انواع روابط همسران
۹	آموزش راهکارهای بینشی تقویت اخلاق بندگی در میان همسران در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خدای واقعی	تقویت تصور و باور مثبت درباره خدای واقعی از طریق تشخیص ضعف خود در این باره، یادآوری نعمت‌های الهی، ارزشمند و مهم دانستن تصور و باور مثبت درباره خدا، آشنایی همسران با صفات و افعال خدا به جای ذات خدا	مرور تمرینات جلسه قبل، تمرین آشنایی با صفت علم خدا، از طریق خواندن نماز غفیله و دعای جوشن و دقت در معانی آن‌ها
۱۰	آموزش راهکارهای کنشی و ترکیبی (بینشی کنشی) تقویت اخلاق بندگی در میان همسران در زمینه تصور و باور مثبت و درست درباره خداوند	ارائه راهکارهای کنشی و ترکیبی برای تقویت تصور و باور درباره خدا از طریق تکرار یاد خدا، انجام اعمال صالح و دوری از گناه و مجالس و افراد آلوده به گناه	مرور تمرینات جلسه قبل، کسب تجربه عملی با تکیه بر دانسته‌های خود درباره برخی از مصادیق اخلاق بندگی در زمینه شکرگزاری از خدا، توکل به خدا و بررسی آثار و کاربردهای عملی آن در زندگی

یافته‌ها

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه نمونه شامل سن، جنسیت و تحصیلات در جدول‌های ۲ تا ۴ آمده است.

جدول ۲: مقایسه فراوانی و درصد فراوانی برحسب سن

سن	گروه آزمایش		گروه کنترل	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
کمتر از ۳۰ سال	۲	۱۵/۴	۱	۸/۳
۳۰ تا ۴۰ سال	۶	۴۶/۲	۵	۴۱/۷
۴۱ تا ۵۰ سال	۴	۳۰/۸	۳	۲۵
بیشتر از ۵۰ سال	۱	۸/۶	۳	۲۵
مجموع	۱۳	۱۰۰	۱۲	۱۰۰

جدول ۲ نشان می‌دهد در گروه آزمایش و در گروه کنترل به ترتیب ۴۶/۲ درصد و ۴۱/۷ درصد شرکت‌کنندگان در گروه سنی سی تا چهل سال قرار دارند.

جدول ۳: مقایسه فراوانی و درصد فراوانی برحسب جنسیت

جنسیت	گروه آزمایش		گروه کنترل	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
مرد	۴	۳۰/۸	۵	۴۱/۷
زن	۹	۶۹/۲	۷	۵۸/۳
مجموع	۱۳	۱۰۰	۱۲	۱۰۰

جدول ۳ نشان می‌دهد در گروه آزمایش و در گروه کنترل به ترتیب ۳۰/۸ درصد و ۴۱/۷ درصد شرکت کنندگان مرد و ۶۹/۲ درصد و ۵۸/۳ درصد زن هستند.

جدول ۴: مقایسه فراوانی و درصد فراوانی برحسب تحصیلات

تحصیلات	گروه آزمایش		گروه کنترل	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
کمتر از دیپلم	۵	۳۸/۵	۴	۳۳/۳
دیپلم	۳	۲۳/۱	۲	۱۶/۷
فوق دیپلم	۱	۸/۶	۲	۱۶/۷
کارشناسی	۴	۳۰/۸	۳	۲۵
کارشناسی ارشد	۰	۰	۱	۸/۳
مجموع	۱۳	۱۰۰	۱۲	۱۰۰

جدول ۴ نشان می‌دهد در گروه آزمایش و گروه کنترل به ترتیب تحصیلات ۳۸/۵ درصد و ۳۳/۳ درصد شرکت کنندگان کمتر از دیپلم است.

جدول ۵، میانگین و انحراف معیار نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی را در دو گروه کنترل و آزمایش، در دو مرحله پیش آزمون و پس آزمون نشان داده است.

جدول ۵: مقایسه میانگین و انحراف معیار گروه‌های آزمایش و کنترل در کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی در مراحل پیش آزمون و پس آزمون

خرده مقیاس‌ها	آزمایش		کنترل	
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
کارآمدی	۱۹۴/۶۱	۱۶/۳۵	۲۰۵/۱۶	۱۸/۸۳
خانواده	۲۱۳/۳۰	۱۰/۱۵	۱۹۸/۳۳	۲۱/۵۲
رضامندی	۱۶۹/۸۴	۱۹/۲۰	۱۸۰/۵۸	۱۴/۷۴
زناشویی	۱۹۸/۱۵	۸/۵۷	۱۷۳	۳۱/۴۲

جدول ۶ نشان می‌دهد میانگین نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی در گروه آزمایش در مرحله پس‌آزمون نسبت به گروه کنترل بیشتر بوده است.

جدول ۵، میانگین و انحراف معیار نمرات خرده‌مقیاس کارآمدی خانواده را در گروه کنترل و آزمایش در دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد.

جدول ۶: مقایسه میانگین و انحراف معیار گروه‌های آزمایش و کنترل در ابعاد کارآمدی خانواده در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون

خرده‌مقیاس‌ها	آزمایش		کنترل	
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
اخلاقی	پیش‌آزمون	۶۴/۰۷	۶/۲۶	۶۹/۵۸
	پس‌آزمون	۷۰/۶۹	۷۵/۸۲/۳۴	۶۷/۵۰
بینشی	پیش‌آزمون	۷۲/۹۲	۴/۵۹	۷۵/۹۱
	پس‌آزمون	۸۲/۰۷	۵/۴۵	۷۴
حقوقی	پیش‌آزمون	۵۷/۶۱	۶	۵۹/۶۶
	پس‌آزمون	۶۰/۵۳	۳/۶۰	۵۶/۸۳

جدول ۵ نشان می‌دهد میانگین نمرات در ابعاد اخلاقی، بینشی و حقوقی در گروه آزمایش در مرحله پس‌آزمون نسبت به گروه کنترل بیشتر بوده است.

جدول ۷ میانگین و انحراف معیار نمرات خرده‌مقیاس‌های رضامندی زناشویی را در دو گروه آزمایش و کنترل در دو مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد.

جدول ۷: مقایسه میانگین و انحراف معیار گروه‌های آزمایش و کنترل در ابعاد رضامندی زناشویی در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون

خرده‌مقیاس‌ها	آزمایش		کنترل	
	میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
ارتباط کلامی	پیش‌آزمون	۱۷/۲۳	۳/۶۰	۱۸/۱۶
	پس‌آزمون	۲۱/۳۸	۱/۸۰	۱۸/۲۵
پای‌بندی مذهبی	پیش‌آزمون	۱۸	۲/۳۴	۱۸/۹۱
	پس‌آزمون	۲۲/۹۲	۱/۵۵	۱۸/۶۶
حل تعارض	پیش‌آزمون	۱۳/۱۵	۲/۱۵	۱۵/۶۶
	پس‌آزمون	۱۷/۳۸	۲/۱۸	۱۴/۵۰
مدیریت مالی	پیش‌آزمون	۱۸/۱۵	۲/۹۳	۱۹/۴۱
	پس‌آزمون	۱۸/۸۴	۳/۶۴	۱۸/۴۱
روابط جنسی	پیش‌آزمون	۱۶/۲۳	۴/۱۲	۱۸/۳۳
	پس‌آزمون	۱۹/۶۱	۲/۳۲	۱۷/۳۳
فعالیت‌های اوقات فراغت	پیش‌آزمون	۱۶/۰۷	۳/۰۴	۱۷/۵۰
	پس‌آزمون	۱۷/۸۴	۲/۹۳	۱۴/۶۶
مسائل شخصیتی	پیش‌آزمون	۱۶/۶۹	۳/۵۲	۱۸/۲۵
	پس‌آزمون	۱۷/۶۹	۳/۸۸	۱۷/۳۳
فرزندان و فرزندپروری	پیش‌آزمون	۲۰/۱۵	۲/۶۴	۲۰/۲۵
	پس‌آزمون	۲۰/۸۴	۲/۷۹	۲۰/۴۱
نقش زن و مرد	پیش‌آزمون	۱۶/۳۸	۳/۴۲	۱۷/۵۸
	پس‌آزمون	۱۹/۳۰	۱/۲۱	۱۶/۸۳
صله ارحام	پیش‌آزمون	۱۷/۷۶	۳/۴۱	۱۶/۵۰
	پس‌آزمون	۲۲/۳۰	۲/۱۷	۱۶/۵۸

جدول ۷ نشان می‌دهد میانگین نمرات ارتباط کلامی، پایبندی مذهبی، حل تعارض، مدیریت مالی، روابط جنسی، فعالیت‌های اوقات فراغت، مسائل شخصیتی، فرزندان و فرزندپروری، نقش زن و مرد و صله ارحام در گروه آزمایش در مرحله پس‌آزمون نسبت

به گروه کنترل بیشتر بوده است. به منظور استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس، پیش فرض های آن بررسی شد.

برای بررسی تساوی واریانس نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی، از آزمون لوین استفاده شد که نتایج برای متغیرها با درجه آزادی اول برابر ۱ و درجه آزادی دوم برابر ۲۳، $p > ۰/۰۵$ بود و نشان داد تساوی واریانس برای نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی و خرده مقیاس های آن برقرار است.

برای بررسی نرمال بودن نمرات رضامندی زناشویی و کارآمدی خانواده، از آزمون کلوموگروف اسمیرنف استفاده شد و نتایج برای رضامندی زناشویی و کارآمدی خانواده در گروه آزمایش با درجه آزادی ۱۳ و برای گروه کنترل با درجه آزادی ۱۲ $p > ۰/۰۵$ حاکی از توزیع نرمال نمرات در گروه ها بود. جدول ۸ پیش فرض آزمون ام باکس را بررسی کرده است.

جدول ۸: آزمون ام باکس در مورد همسانی کوواریانس کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی

Box's M	نسبت F	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
۲۴/۶۰۲	۳/۴۲۶	۳	۲۴۹۰۷/۱۰۲	۰/۰۵۷

نتایج جدول ۸ حاکی از آن است که برای نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی، تساوی کوواریانس ها برقرار است؛ بنابراین، تمامی پیش فرض های آزمون کوواریانس برای اثربخشی آموزش اخلاق بندگی بر کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی برقرار است و می توان آزمون کوواریانس را اجرا کرد.

جدول ۹، نتایج تحلیل کوواریانس را برای بررسی تفاوت نمرات متغیرهای وابسته در دو گروه آزمایش و کنترل نشان داده است.

جدول ۹: نتایج تحلیل واریانس کوواریانس تفاوت دو گروه آزمایش و کنترل برای کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی

منبع	ارزش	F	سطح معناداری	مقدار اتا	توان آماری
گروه	۰/۵۷۱	۱۳/۳۲۷	۰/۰۰۱	۰/۵۷۱	۰/۹۹۳

بر اساس داده‌های جدول ۹، بین دو گروه آزمایش و کنترل در کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی در سطح $p < ۰/۰۵$ تفاوت معناداری وجود دارد.

مقدار اتا ۰/۵۷۱ می‌باشد؛ یعنی ۵۷/۱ درصد تفاوت دو گروه را نمرات کارآمدی خانواده و رضامندی زناشویی تبیین می‌کند.

در ضمن، توان آزمون ۰/۹۹۳ است که نشان‌دهنده کفایت حجم نمونه است. جدول ۱۰، نتایج تحلیل کوواریانس نمرات کارآمدی خانواده را در دو گروه بررسی کرده است.

جدول ۱۰: تحلیل کوواریانس نمرات کارآمدی خانواده در گروه‌های مورد مطالعه

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجدور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار اتا	توان آماری
پیش آزمون	۱۴۱۶/۸۲۰	۱	۱۴۱۶/۸۲۰	۸/۶۴۹	۰/۰۰۸	۰/۲۹۲	۰/۸۰۱
گروه	۲۵۶۷/۳۲۹	۱	۲۵۶۷/۳۲۹	۱۵/۶۷۲	۰/۰۰۱	۰/۴۲۷	۰/۹۶۵
خطا	۳۴۴۰/۱۷۵	۲۱					
کل	۱۰۶۹۸۶۷	۲۵					

مطابق جدول ۱۰، بین گروه‌ها در سطح $p < ۰/۰۵$ تفاوت معنی‌دار وجود دارد و میانگین نمرات کارآمدی خانواده در گروه آزمایش از میانگین گروه کنترل در پس آزمون بیشتر است که این تفاوت به‌خاطر نمرات گروه آزمایش است؛ یعنی برنامه آموزش اخلاق بندگی توانسته است نمرات کارآمدی خانواده را در مرحله پس آزمون افزایش دهد. جدول ۱۱، نتایج تحلیل کوواریانس نمرات رضامندی زناشویی را در گروه‌های مطالعه نشان داده است.

جدول ۱۱: تحلیل کوواریانس (چندمتغیری) نمرات رضامندی زناشویی در گروه‌های مورد مطالعه

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجدور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار اتا	توان آماری
پیش‌آزمون	۱۹۱/۱۸۲	۱	۱۹۱/۱۸۲	۰/۶۵۷	۰/۴۲۷	۰/۰۳۰	۰/۱۲۱
گروه	۶۸۹۹/۱۱۴	۱	۶۸۹۹/۱۱۴	۷۱۲/۲۳	۰/۰۰۱	۰/۵۳۰	۰/۹۹۶
خطا	۶۱۱۰/۱۰۸	۲۱	۲۹۰/۹۵۸				
کل	۸۸۱۳۳۶	۲۵					

مطابق با نتایج جدول ۱۱، بین گروه‌ها در سطح $p < ۰/۰۱$ تفاوت معنادار وجود دارد و میانگین نمرات رضامندی زناشویی در گروه آزمایش از میانگین گروه کنترل در پس‌آزمون بیشتر است که این تفاوت به‌خاطر نمرات گروه آزمایش است؛ یعنی برنامه آموزش اخلاق بندگی توانسته است نمرات رضامندی زناشویی را در مرحله پس‌آزمون افزایش دهد.

جدول ۱۲ نتایج تحلیل کوواریانس را در نمرات خرده‌مقیاس‌های کارآمدی خانواده نشان داده است.

جدول ۱۲: تحلیل کوواریانس نمرات خرده‌مقیاس‌های کارآمدی خانواده در گروه‌ها

خرده‌مقیاس	منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجدور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار اتا	توان آماری
اخلاقی	پیش‌آزمون	۲۲۳/۰۰۱	۱	۲۲۳/۰۰۱	۱۴/۴۲۸	۰/۰۰۱	۰/۴۱۹	۰/۹۵۱
	گروه	۲۹۲/۲۰۰	۱	۲۹۲/۲۰۰	۱۸/۹۰۵	۰/۰۰۱	۰/۴۸۶	۰/۹۸۵
	خطا	۳۰۹/۱۲۸	۲۰	۱۵/۴۵۶				
	کل	۱۲۰۶۸۳	۲۵					
بینشی	پیش‌آزمون	۱۸۰/۷۳۰	۱	۱۸۰/۷۳۰	۸/۸۳۵	۰/۰۰۸	۰/۳۰۶	۰/۸۰۷

خرده‌مقیاس	منبع	مجموع مجزورات	درجه آزادی	مجزور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار آتا	توان آماری
گروه	گروه	۶۱۳/۷۲۳	۱	۶۱۳/۷۲۳	۳۰/۰۰۲	۰/۰۰۱	۰/۶۰۰	۰/۹۹۹
	خطا	۴۰۹/۱۲۶	۲۰	۲۰/۴۵۶				
	کل	۱۵۴۲۴۷	۲۵					
حقوقی	پیش‌آزمون	۱۸۰/۷۳۰	۱	۱۸۰/۷۳۰	۸/۸۳۵	۰/۰۰۸	۰/۳۰۶	۰/۸۰۷
	گروه	۶۱۳/۷۲۳	۱	۶۱۳/۷۲۳	۳۰/۰۰۲	۰/۰۰۱	۰/۶۰۰	۰/۹۹۹
	خطا	۴۰۹/۱۲۶	۲۰	۲۰/۴۵۶				
	کل	۱۵۴۲۴۷	۲۵					

مطابق نتایج جدول ۱۲، نمرات خرده‌مقیاس‌های کارآمدی خانواده بین گروه‌ها در سطح $p < ۰/۰۱$ تفاوت معنی‌دار وجود دارد و میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌ها در گروه آزمایش از میانگین گروه کنترل در پس‌آزمون بیشتر است که این تفاوت به‌خاطر نمرات گروه آزمایش است؛ یعنی برنامه آموزشی اخلاق بندگی توانسته است نمرات اخلاقی، حقوقی و بینشی را در مرحله پس‌آزمون افزایش دهد.

جدول ۱۳ نتایج تحلیل کوواریانس را برای نمرات خرده‌مقیاس رضامندی زناشویی در گروه‌ها نشان می‌دهد.

جدول ۱۳: نتایج تحلیل کوواریانس نمرات خرده‌مقیاس‌های رضامندی زناشویی در گروه‌ها

خرده‌مقیاس‌ها	منبع	مجموع مجزورات	درجه آزادی	مجزور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار آتا	توان آماری
ارتباط	پیش‌آزمون	۴/۰۹۵	۱	۴/۰۹۵	۱/۱۵۶	۰/۳۰۲	۰/۰۸۲	۰/۱۶۹
	گروه	۳۳/۸۰۰	۱	۳۳/۸۰۰	۹/۵۴۱	۰/۰۰۹	۰/۴۲۳	۰/۸۱۴
	خطا	۴۶/۰۵۵	۱۳	۳/۵۴۳				
پایبندی مذهبی	کل	۱۰۲۲۱	۲۵					
	پیش‌آزمون	۷/۹۸۸	۱	۷/۹۸۸	۲/۰۸۱	۰/۱۷۳	۰/۱۳۸	۰/۲۶۷
	خطا	۳۳/۸۰۰	۱۳	۳/۵۴۳				

خرده‌مقیاس‌ها	منبع	مجموع مجذورات	درجه ازادی	مجذور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار آتا	توان آماری
گروه خطا کل	گروه	۶۳/۶۰۲	۱	۶۳/۶۰۲	۱۶/۵۷۱	۰/۰۰۱	۰/۵۶۰	۰/۹۶۴
	خطا	۴۹/۸۹۶	۱۳	۳/۸۳۸				
	کل	۱۱۰۹۴	۲۵					
حل تعارض	پیش‌آزمون	۴/۰۰۶	۱	۴/۰۰۶	۱/۰۷۱	۰/۳۲۰	۰/۰۷۶	۰/۱۶۰
	گروه	۵۸/۶۳۹	۱	۵۸/۶۳۹	۱۵/۶۷۶	۰/۰۰۲	۰/۵۴۷	۰/۹۵۵
	خطا	۴۸/۶۲۹	۱۳	۳/۷۴۱				
کل	کل	۶۵۷۰	۲۵					
مدیریت مالی	پیش‌آزمون	۰/۰۴۱	۱	۰/۰۴۱	۰/۰۰۶	۰/۹۳۹	۰/۰۰۱	۰/۰۵۱
	گروه	۱۰/۶۰۳	۱	۱۰/۶۰۳	۱/۵۷۸	۰/۲۳۱	۰/۱۰۸	۰/۲۱۴
	خطا	۸۷/۳۶۴	۱۳	۶/۷۲۰				
کل	کل	۸۹۴۴	۲۵					
روابط جنسی	پیش‌آزمون	۶۴/۷۰۶	۱	۶۴/۷۰۶	۲۴/۳۵۴	۰/۰۰۱	۰/۶۵۲	۰/۹۹۵
	گروه	۳۳/۵۲۶	۱	۳۳/۵۲۶	۱۲/۶۱۹	۰/۰۰۴	۰/۴۹۳	۰/۹۰۷
	خطا	۳۴/۵۳۹	۱۳	۲/۶۵۷				
کل	کل	۹۰۵۱	۲۵					
فعالیت اوقات فراغت	پیش‌آزمون	۳/۲۶۹	۱	۳/۲۶۹	۰/۵۸۷	۰/۴۵۷	۰/۰۴۳	۰/۱۱۰
	گروه	۵۳/۲۹۶	۱	۵۳/۲۹۶	۹/۵۶۷	۰/۰۰۹	۰/۴۲۴	۰/۸۱۶
	خطا	۷۲/۴۲۲	۱۳	۵/۵۷۱				
کل	کل	۶۹۵۴	۲۵					
مسائل شخصیتی	پیش‌آزمون	۳۳/۰۵۶	۱	۳۳/۰۵۶	۲/۶۴۶	۰/۱۲۸	۰/۱۶۹	۰/۳۲۶
	گروه	۸/۳۸۵	۱	۸/۳۸۵	۰/۶۷۱	۰/۴۲۷	۰/۰۴۹	۰/۱۱۸
	خطا	۱۶۲/۳۸۲	۱۳	۱۲/۴۹۱				
کل	کل	۸۱۳۲	۲۵					
نقش زن و مرد	پیش‌آزمون	۲/۴۴۰	۱	۲/۴۴۰	۰/۳۱۷	۰/۵۸۳	۰/۰۲۴	۰/۰۸۲
	گروه	۵/۳۴۰	۱	۵/۳۴۰	۰/۶۹۳	۰/۴۲۰	۰/۰۵۱	۰/۱۲۱
	خطا	۱۰۰/۱۸۰	۱۳	۷/۷۰۶				
کل	کل	۱۰۸۶۰	۲۵					
فرزندان و	پیش‌آزمون	۲/۴۴۰	۱	۲/۴۴۰	۰/۳۱۷	۰/۵۸۳	۰/۰۲۴	۰/۰۸۲

خرده‌مقیاس‌ها	منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجذور میانگین	F	سطح معناداری	مقدار آتا	توان آماری
فرزندپروری								
گروه	۵/۳۴۰	۱	۵/۳۴۰	۰/۶۹۳	۰/۴۲۰	۰/۰۵۱	۰/۱۲۱	
	خطا	۱۰۰/۱۸۰	۱۳	۷/۷۰۶				
	کل	۱۰۸۶۰	۲۵					
	پیش‌آزمون	۸۴/۷۰۵	۱	۸۴/۷۰۵	۱۰/۶۶۶	۰/۰۰۶	۰/۴۵۱	۰/۸۵۵
صله ارحام	۹۰/۲۶۹	۱	۹۰/۲۶۹	۱/۳۶۷	۰/۰۰۵	۰/۴۶۶	۰/۸۷۶	
	خطا	۱۰۳/۲۳۸	۱۳	۷/۹۴۱				
	کل	۱۰۱۸۳	۲۵					

مطابق با جدول ۱۳، بین گروه‌ها در سطح $p < ۰/۰۱$ از نظر میانگین نمرات خرده‌مقیاس‌های رضامندی زناشویی تفاوت معناداری وجود دارد و میانگین این نمرات در گروه آزمایش از میانگین گروه کنترل در پس‌آزمون بیشتر است که این تفاوت به‌خاطر نمرات گروه آزمایش است؛ یعنی برنامه آموزشی اخلاق بندگی توانسته است نمرات میانگین خرده‌مقیاس‌های رضامندی زناشویی را در مرحله پس‌آزمون افزایش دهد.

نتیجه گیری

مطابق با نتایج این پژوهش، برنامه آموزش اخلاق بندگی بر دو متغیر اصلی پژوهش یعنی رضایت زناشویی و کارآمدی خانواده به طور معناداری تأثیرگذار بوده است و آموزش اخلاق بندگی موجب افزایش کارآمدی خانواده و رضایت زناشویی در روابط همسران شده است.

درخصوص زیرمتغیرها و خرده مقیاس های کارآمدی خانواده و رضایت زناشویی، وضعیت متفاوت است؛ براساس نتایج پژوهش حاضر، برنامه آموزش اخلاق بندگی بر دو خرده مقیاس کارآمدی خانواده، یعنی شاخص اخلاقی و بینشی، در سطح $p < 0/05$ تأثیرگذار بوده است؛ ولی نتوانسته بر خرده مقیاس حقوقی تأثیر معناداری داشته باشد. در خصوص خرده مقیاس های رضایت زناشویی، نتایج نشان داد این برنامه بر هفت خرده مقیاس رضایت زناشویی یعنی ارتباط کلامی، پایبندی مذهبی، حل تعارض، روابط جنسی، فعالیت های اوقات فراغت، نقش زن و مرد و صله ارحام، در سطح $p < 0/05$ تأثیر معناداری داشته است؛ ولی این برنامه بر سه خرده مقیاس مدیریت مالی و مسائل شخصیتی و فرزندان و فرزندآوری تأثیر معناداری نداشته است.

در تبیین این نتایج می توان گفت این برنامه می تواند در مجموع در بهبود روابط بین همسران تأثیرگذار باشد؛ زیرا آموزش اخلاق بندگی و تغییر نحوه تصور خدای نامهربان، بی خیال، درمانده و منتقم به خدای مهربان و بخشنده، توانسته است روابط کلامی، رعایت اخلاق در روابط بین فردی و پایبندی اعتقادی و مذهبی را افزایش دهد و مبتنی بر آن به رفع تعارضات، مشارکت در فعالیت ها، ایفای وظایف و نقش ها مطابق با برنامه خداوند در خانواده کمک کند.

این برنامه در مسائل مالی، شخصیتی و فرزندآوری از محتوای متناسب برخوردار نبود و به نظر می رسد به همین خاطر نتوانست بر آن ها تأثیر معناداری داشته باشد.

در مقایسه نتایج این پژوهش با پژوهش های مشابه می توان گفت نتایج این مطالعه با مطالعه حسینی گل افشانی و دیگران (۱۳۹۶) هم سو است؛ زیرا نتایج مطالعه آن ها نشان داد

ادراک و تصور مثبت درباره خداوند در بیماران همودیالیزی، کیفیت زندگی و نحوه تعاملات اجتماعی آن‌ها را بهبود داده است.

همچنین پژوهش حاضر، نتایج پژوهش نصیرزاده و رسولزاده طباطبایی (۱۳۸۶) و غباری بناب و دیگران (۱۳۹۱) را تأیید می‌کند؛ زیرا نتایج مطالعات آن‌ها نشان داد ادراک خداوند به عنوان خدای نیک‌خواه، ارزشمند و لایتناهی با افسردگی رابطه منفی، و ادراک خدای نامربوط و خدای تنبیه‌گر با افسردگی رابطه مثبت دارد. تنیدگی نیز با ادراک آزمودنی از خداوند به عنوان خداوند لایتناهی رابطه منفی و با مؤلفه خداوند تنبیه‌گر رابطه مثبت دارد.

به علاوه، ادراک آزمودنی از خداوند به عنوان خداوند تنبیه‌گر با اضطراب رابطه مثبت دارد و در مجموع، ادراک خدای مهربان با کیفیت و رضایت از زندگی و رضایت زناشویی هم‌خوان و هم‌سو است.

نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش شیچیدا و همکارانش (Shichida et al., 2015) که درباره همسران مسیحی آمریکایی انجام دادند، هم‌سو است؛ زیرا نتایج آن مطالعه نشان داد زوج‌هایی که خداوند را به عنوان موجود مقتدر اخلاقی و متعالی ادراک و تصور می‌کنند، رفتارهای تعاملی با یکدیگر را اصلاح کرده، در زندگی و روابط با یکدیگر از خداوند تبعیت می‌کنند و معتقدند خداوند زندگی زناشویی آن‌ها را تقویت کرده است.

نتایج این پژوهش با نتایج مطالعه جان‌بزرگی و دیگران (۱۴۰۲) و احمد برآبادی (۱۳۹۴) نیز هم‌سو است؛ زیرا نتایج مطالعه آن‌ها هم نشان داد ادراک و تصور خداوند شامل احساس حضور خداوند در زندگی، توکل بر خداوند و در نظر گرفتن رضای خداوند در روابط اعضای خانواده با یکدیگر، از جمله راهبردهایی است که خانواده ایرانی و مسلمان برای تقویت روابط خود با یکدیگر از آن بهره می‌گیرند. همچنین، تصور مثبت درباره خداوند با کاهش افسردگی ارتباط معناداری دارد.

بنابراین، مطابق با پژوهش‌های نام‌برده و پژوهش حاضر، ادراک و تصور خداوند می‌تواند بر کیفیت روابط با اعضای خانواده تأثیرگذار باشد؛ به نحوی که اگر فرد دارای

ادراک مثبت از خداوند باشد، یعنی ادراکش از خداوند، خدای مهربان و بخشنده باشد، غالب رفتارهای او با دیگر اعضای خانواده با مهربانی و محبت و بخشندگی همراه است. درحالی که اگر ادراکش از خداوند، خدای مجازاتگر، منتقم و جبار باشد، غالباً رفتارهایش با اعضای خانواده با نامهربانی، ناسازگاری، کینه و خشم همراه است.

به نظر می‌رسد زوج‌هایی که ادراک مثبتی از خداوند دارند و خدا را موجودی مهربان و بخشنده تصور می‌کنند، با همسر و فرزندان خویش با مدارا، مهربانی، صمیمیت و بخشش رفتار می‌کنند؛ چون برای آن‌ها رضای الهی در روابط با همسر و اعضای خانواده اهمیت دارد و وقتی درک می‌کنند خداوند دوست دارد آن‌ها با مهربانی و بخشش با یکدیگر رفتار کنند و خدا را در تعامل با خویش، بخشنده می‌بینند، سعی می‌کنند برای حفظ پیوند خود با خداوند، با اعضای خانواده خود نیز با مهربانی و بخشش رفتار کنند.

برای آن‌ها پیوند با خداوند مهم‌ترین پیوند ارتباطی است؛ اینجاست که روایت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله که فرمودند: «كُلَّمَا ازْدَادَ الْعَبْدُ إِيْمَانًا ازْدَادَ حُبًّا لِلنِّسَاءِ؛ هر چه ایمان بنده بیشتر شود، مهر و محبت او به خانواده و همسرش فزون‌تر می‌شود» (ابن‌اشعث، بی‌تا، ص ۹۰) معنی پیدا می‌کند. امام کاظم علیه السلام نیز فرمودند: «اگر زن از همسرش نافرمانی کند، نماز او پذیرفته نیست تا اینکه همسرش از او راضی شود» (حمیری، ۱۴۱۳ق، ص ۲۲۶).

ازسوی دیگر، به نظر می‌رسد وقتی تصور و باور زوجها درباره خداوند، باور خدای مهربان باشد، خداوند معیار و ملاک تبعیت زوجها و اعضای خانواده قرار می‌گیرد. آن‌ها برای رفع تعارضات و اختلافات خود به تبعیت از خداوند و پیروی از دستورات و فرمان‌های او و پیامبر و امامان معصوم می‌پردازند و این گونه اختلافات خود را حل می‌کنند و به‌نحوی راهبرد حل تعارضات خویش را پیروی از دستورات الهی و مذهبی می‌دانند؛ همان‌گونه که قرآن کریم فرمود: «ای اهل‌ایمان، از خدا اطاعت کنید و [نیز] از پیامبر و صاحبان امر خودتان [که امامان از اهل‌بیت‌اند و چون پیامبر دارای مقام عصمت می‌باشند] اطاعت کنید.

اگر درباره چیزی [از احکام و امور مادی و معنوی و حکومت و جانشینی پس از پیامبر] نزاع داشتید، آن را [برای فیصله‌دادنش] اگر به خدا و روز قیامت ایمان دارید، به خدا و پیامبر ارجاع دهید. این [ارجاع‌دادن] برای شما بهتر و از نظر عاقبت نیکوتر است» (نساء، ۵۹).

یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر این بود که سنجش آزمودنی‌ها در خصوص اخلاق بندگی امکان نداشت؛ زیرا پرسش‌نامه اخلاق بندگی در زمان انجام پژوهش مطابق با ادبیات اسلامی ساخته و اعتباریابی نشده بود و امکان ساخت آن در پژوهش حاضر وجود نداشت؛ از این رو، ادراک و باور آزمودنی‌ها درباره خداوند، مطابق با پرسش‌نامه روا و معتبر ارزیابی نشد.

همچنین، این پژوهش برای تعداد محدودی از آزمودنی‌ها انجام شد که تعمیم‌پذیری آن باید با احتیاط صورت گیرد؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، پرسش‌نامه اخلاق بندگی مطابق با ادبیات اسلامی طراحی و اعتبارسنجی شود. همچنین برنامه آموزش اخلاق بندگی در جامعه‌های آماری دیگر آزموده و نتایج آن با نتایج این پژوهش مقایسه شود.

کتابنامه

قرآن کریم.

- ابن اشعث، محمد بن محمد (بی تا)، *الجعفریات (الاشعثیات)*، تهران: مکتبه نینوی.
- احمد برآبادی، حسین (۱۳۹۴)، «مقایسه کیفیت تصور از خدا در بیماران افسرده و افراد سالم»، *فرهنگ مشاوره و روان درمانی*، دوره ۶، ش ۲۳، ص ۶۹-۹۶.
- ثناگویی زاده، محمد (۱۴۰۰)، «تدوین برنامه اسلامی غنی سازی صمیمیت زناشویی و اثربخشی آن بر صمیمیت و رضامندی زناشویی»، *پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده*، دوره ۹، ش ۲۳، ص ۳۴-۹.
- ثناگویی زاده، محمد (۱۴۰۳)، *خانواده درمانی معنوی مذهبی: تاریخچه، مفاهیم و کاربرست*، اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی.
- جان بزرگی، مسعود، عباس پسندیده و مسعود آذربایجانی (۱۴۰۲)، *خانواده درمانی معنوی خدا/سو، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه*.
- جدیری، جعفر و مسعود جان بزرگی (۱۳۸۸)، «ساخت و اعتباریابی مقیاس رضامندی زناشویی اسلامی»، *روان شناسی و دین*، دوره ۲، ش ۴ (پیاپی ۸)، ص ۴۱-۷۰.
- حدادی کوهسار، علی اکبر و باقر غباری بناب (۱۳۹۰)، «رابطه انگاره ذهنی از خدا و دل بستگی با افکار پارانوئیدی در دانشجویان»، *پژوهش های نوین روان شناختی*، دوره ۶، ش ۲۴، ص ۳۹-۵۸.
- حسینی گل افشانی، سیده زهرا، سونیا اویسی، فرنوش رشوند، فاطمه گودرزی و محمد حسین مافی (۱۳۹۶)، «بررسی ابعاد ادراک از خداوند در بیماران همودیالیزی شهر قزوین در سال ۱۳۹۵»، *روان پرستاری*، دوره ۵، ش ۴، ص ۴۴-۵۱.
- حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳ق)، *قرب الاسناد*، قم: مؤسسه آل البيت.
- صفورایی پاریزی، محمد مهدی (۱۳۸۸)، «ساخت و اعتباریابی پرسش نامه سنجش کارآمدی خانواده از دیدگاه اسلام»، *روان شناسی و دین*، سال ۲، ش ۱ (پیاپی ۵)، ص ۸۵-۱۰۸.

- صفورایی پاریزی، محمد مهدی، سید حسین حیدری، عباس علی هراتیان و محمد زارعی توپخانه (۱۳۹۴)، «بازشناسی ساختار عاملی مقیاس اسلامی کارآمدی خانواده، فرم تجدیدنظر شده»، *اسلام و پژوهش های روان شناختی*، سال ۱، ش ۳، ص ۲۷-۴۳.
- غباری بناب، باقر، علی اکبر حدادی کوهسار و ابوالفضل رشیدی احمدآبادی (۱۳۹۱)، «رابطه کیفیت دل بستگی به خدا و تصور فرد از خدا با سلامت روانی در والدین کودکان استثنایی»، *کودکان استثنایی (پژوهش در حیطه کودکان استثنایی)*، دوره ۱۲، ش ۳، ص ۵-۱۵.
- فرانکنا، ویلیام (۱۳۸۳)، *فلسفه اخلاق*، ترجمه هادی صادقی، قم: طه.
- قنبری هاشم آبادی، بهرام علی، محمد حسن اشرف و محمدرضا قنبری هاشم آبادی (۱۳۹۱)، «بررسی ارتباط ادراک از خدا با خودپنداره و خود کارآمدی با توجه به متغیرهای فردی در میان دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد»، *پژوهش های روان شناسی بالینی و مشاوره (مطالعات تربیتی و روان شناسی)*، دوره ۲، ش ۱، ص ۱۶۵-۱۸۰.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۳)، *اخلاق در قرآن*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۵)، *مهر ماندگار*، تهران: نگاه معاصر.
- نصیرزاده، راضیه و سید کاظم رسول زاده طباطبایی (۱۳۸۶)، «بررسی تأثیر ادراک مفهوم خداوند بر احساس افسردگی، اضطراب و تنیدگی»، *پژوهش های نوین روان شناختی*، دوره ۲، ش ۸، ص ۱۴۵-۱۶۳.
- نیلفروشان، پریسا، محمدرضا عابدی و سید احمد احمدی (۱۳۹۳)، *آسیب شناسی خانواده*، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- وحدتی شبیری، سید حسن و سید محمدرضا وحدتی شبیری (۱۳۹۲)، «زیرساخت اخلاق بندگی در اصول کافی»، *مشکوة*، دوره ۳۲، ش ۴، ص ۷۱-۹۴.

- Bulut, Ö. A. (2020). "The religious and spiritual dimensions of Bowen family therapy". *Spiritual Psychology and Counseling*, 5(1): 65-85.
- Khakpour, M., Mehrafarid, M., Akbari Amarghan, H., Nejat, H., Fazayeli Yousefabad, M. & Toroghi, R. (2018). "Effect of spiritual family therapy on marital satisfaction in couples with husbands' drug-dependent". *Research and health*, 8(4): 365-372.
- Khodayarifard, M. & Fatemi, S. M. (2013). "Combination of spirituality and cognitive-behavioral family therapy on treatment of generalized anxiety disorders". *Psychology*, 4 (04): 427-432.
- Parenteau, S. C., Hurd, K., Wu, H. & Feck, C. (2019). "Attachment to God and psychological adjustment: God's responses and our coping strategies". *Journal of religion and health*, 58: 1286-1306.
- Rabstejnek, C. V. (2012). "Family systems & murray Bowen theory". *Posted Articles (January 2009)*, 4: 1-10.
- Scharff, D. E. & de Varela, Y. (2005). "Object relations couple therapy". *Handbook of couples therapy*, New Jersey: Wiley.
- Shichida, T., Dollahite, D. C. & Carroll, J. S. (2015). "How perception of God as transcendent moral authority influences marital connection among American Christians". *Journal of Psychology and Christianity*, 34: 40-52.
- Sutton, T. E. (2019). "Review of attachment theory: Familial predictors, continuity and change, and intrapersonal and relational outcomes". *Marriage & Family Review*, 55 (1): 1-22.

References

The Holy Quran.

۱. Ahmad Barabadi, H. (۲۰۱۵). "Comparing the Quality of the Concept of God in Depressed Patients and Healthy Individuals". *Dictionary of Counseling and Psychotherapy*, ۶ (۲۳): ۶۹-۹۶.
۲. Bulut, Ö. A. (۲۰۲۰). "The religious and spiritual dimensions of Bowen family therapy". *Spiritual Psychology and Counseling*, ۵(۱): ۶۵-۸۵.
۳. Frankena, W. (۲۰۰۴). *Philosophy of Ethics*. translated by Hadi Sadeghi. Qom: Taha.
۴. Ghanbari Hashemabadi, B. A., Ashraf, M. H. & Ghanbari Hashemabadi, M. R. (۲۰۱۲). "Investigating the Relationship between Perception of God and Self-Concept and Self-Efficacy with Respect to Individual Variables among Students of Ferdowsi University of Mashhad", *Clinical Psychology and Counseling Research (Educational and Psychological Studies)*, ۲(۱): ۱۶۵-۱۸۰.
۵. Ghobari Bonab, B., Haddadi Koohsar, A. & Rashidi Ahmadabadi, A. (۲۰۱۲). "The Relationship between the Quality of Attachment to God and the Individual's Concept of God with Mental Health in Parents of Exceptional Children". *Exceptional Children (Research in the Field of Exceptional Children)*, ۱۲(۳): ۵-۱۵.
۶. Haddadi Kohsar, A. & Ghobari Bonab, B. (۲۰۱۱). "The Relationship between the Mental Image of God and Attachment with Paranoid Thoughts in Students". *New Psychological Research*, ۶(۲): ۳۹-۵۸.
۷. Hemyari, Abdullah bin Jafar (۱۹۹۲). *Qurb al-Esnad*. Qom: Al al-bait Institute.
۸. Hosseini Golafshani, S. Z., Oveisi, S., Rashvand, F., Goodarzi, F. & Mafi, M. H. (۲۰۱۷). "Investigation of Dimensions of Perception of God in Hemodialysis Patients in Qazvin City in ۲۰۱۶". *Psychiatry*, ۵(۴): ۴۴-۵۱.
۹. Ibn Ash'ath, Muhammad ibn Muhammad (n.d). *al-Ja'fariyat (al-Ash'athiyat)*. Tehran: Maktabat Ninevei.
۱۰. Jan-Bozorgi, M., Pasandideh, A. & Azarbaijani, M. (۲۰۲۳). *Khodasu Spiritual Family Therapy*. Qom: Seminary and University Research Center.
۱۱. Jodeiri, J. & Jan-Bozorgi, M. (۲۰۰۹). "Construction and Validation of the Islamic Marital Satisfaction Scale". *Psychology and Religion*, ۲(۴): ۴۱-۷۰.
۱۲. Khakpour, M., Mehrafarid, M., Akbari Amarghan, H., Nejat, H., Fazayeli Yousefabad, M. & Toroghi, R. (۲۰۱۸). "Effect of spiritual family therapy on marital satisfaction in couples with husbands' drug-dependent", *Research and health*, ۸(۴): ۳۶۵-۳۷۲.
۱۳. Khodayarifard, M. & Fatemi, S. M. (۲۰۱۳). "Combination of spirituality and cognitive-behavioral family therapy on treatment of generalized anxiety disorders". *Psychology*, ۴(۴): ۴۷۷-۴۸۲.
۱۴. Majlisi, Mohammad Baqer (۱۹۸۲). *Behar al-Anwar*. Beirut: Dar al-Ehya' al-Turath al-Arabi.
۱۵. Malekian, M. (۲۰۰۶). *Mehr Mandaqer*. Tehran: Negah Moaser.
۱۶. Mesbah Yazdi, M. T. (۲۰۰۴). *Ethics in the Quran*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
۱۷. Nasirzadeh, R. & Rasoulzadeh Tabatabaei, S. K. (۲۰۰۷). "Investigating the Effect of Perception of the Concept of God on Feelings of Depression, Anxiety and Stress". *Modern Psychological Research*, ۲(۸): ۱۴۵-۱۶۳.
۱۸. Nilforoshan, P., Abedi, M. R. & Ahmadi, S. A. (۲۰۱۴). *Family Pathology*. Isfahan: Jihad Daneshgahi Publications.
۱۹. Parenteau, S. C., Hurd, K., Wu, H. & Feck, C. (۲۰۱۹). "Attachment to God and psychological adjustment: God's responses and our coping strategies". *Journal of religion and health*, ۵۸: ۱۲۸۶-۱۳۰۶.
۲۰. Rabstejnek, C. V. (۲۰۱۲). Family systems & murray Bowen theory. *Posted Articles (January 2009)*, ۴ :۱-۱۰.
۲۱. Safuraei Parizi, M. M. (۲۰۰۹). "Construction and Validation of the Questionnaire for Measuring Family Effectiveness from an Islamic Perspective". *Psychology and Religion*, ۲(۵): ۸۵-۱۰۸.
۲۲. Safuraei Parizi, M. M., Heidari, S. H., Haratian, A. A. & Zarei Topkhaneh, M. (۲۰۱۵), "Recognizing the Factor Structure of the Islamic Scale of Family Effectiveness – Revised Form". *Islam and Psychological Research*, ۱(۳): ۲۷-۴۳.
۲۳. Sanagooeizadeh, M. (۲۰۲۱). "Developing an Islamic Program for Enriching Marital Intimacy and Its Effectiveness on Intimacy and Marital Satisfaction". *Islamic Journal of Women and Family Studies*, ۹(۲۳): ۹-۳۴.
۲۴. Sanagooeizadeh, M. (۲۰۲۴). *Religious Spiritual Family Therapy: History, Concepts and Application*. Isfahan: Islamic Propaganda Office
۲۵. Scharff, D. E. & de Varela, Y. (۲۰۰۵). "Object relations couple therapy". *Handbook of couples therapy*. New Jersey: Wiley.

۲۶. Shichida, T., Dollahite, D. C. & Carroll, J. S. (۲۰۱۵). "How perception of God as transcendent moral authority influences marital connection among American Christians". *Journal of Psychology and Christianity*, ۳۴: ۴۰-۵۲.
۲۷. Sutton, T. E. (۲۰۱۹). "Review of attachment theory: Familial predictors, continuity and change, and intrapersonal and relational outcomes". *Marriage & Family Review*, ۵۵(۱): ۱-۲۲.
۲۸. Vahdati Shobeiri, S. H. & Vahdati Shobeiri, S. M. R. (۲۰۱۳). "The Infrastructure of the Ethics of Servitude in Osoul Kafi". *Meshkat*, ۳۲(۴): ۷۱-۹۴.